

13 Epilogi

*Minna Kivipelto, Marja Hekkala, Suvi Raitakari
& Timo Harrikari*

Näissä sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjan loppusanoissa tarkastelemme sitä, miten teoksen empiiriset luvut täsmentävät ymmärrystämme yhtäältä kriiseistä ja poikkeuksellisista olosuhteista, toisaalta sosiaalityön merkityksestä ja mahdollisuuksista niihin varautumisessa ja niiden hallinnassa. Teos käsittelee erilaisten ilmiöiden määrittymistä kriiseiksi, kriisikokemusten syntymistä, kriiseissä elämistä ja selviytymistä sekä sosiaalityötä kriisiyhteiskunnan viitekehyksessä. Teos piirtää kuvaa siitä, millaisia asioita sosiaalityössä on pidetty tärkeänä tutkia kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden näkökulmasta.

Kirjan johdannossa määrittelemme kriisin normaalista tai tavanomaisesta poikkeavaksi tulkittavana olosuhteena. Teoksen luvuissa tämä määritelmä saa lisää ulottuvuuksia ja syvyyttä: kriisi syntyy aina jossakin paikallisessa, yhteisöllisessä ja yksilöllisessä kontekstissa, ja se voi kestää vain hetken tai pitkän aikaa, jopa vuosia tai vuosikymmeniä. Pitkittyessään kriisistä voi tulla totuttu olosuhde, eikä se välttämättä enää tuota akuutille kriisille tyypillistä voimakasta yhteisöreaktiota tai mediahuomiota (esim. luku 1 ja 3). Voidaan kysyä, onko sosiaalityö usein juuri tekemisissä pitkään jatkuneiden, ihmisarvoa ja ihmisoikeuksia loukkaavien olosuhteiden kanssa, joita se ei välttämättä itsekään enää tunnista kriiseiksi, akuuttia korjaamista vaativiksi olosuhteiksi?

Kriisillä on erikokoisia sosiaalisia vaikutuksia, usein sellaisia, joita emme voi etukäteen täysin tietää, emmekä siksi myöskään varautua niihin. Siten on tärkeää korostaa kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden aspektiluonteisuutta ja niiden monitasoisuutta. Yhtäältä yleisen hyväksynnän yhteiskunnallisina kriiseinä saaneet ilmiöt koskettavat ihmisiä laajasti, mutta toisaalta eri yksilöitä eri tavoin, eikä kaikkia välttämättä ollenkaan. Ihmisten henkilö-, perhe- tai lähiyhteisökohtaiset kriisit saattavat aiheuttaa mittaamatonta kärsimystä asianosaisille, mutta ne eivät saa yhteiskunnallisen kriisin statusta tai ylitä uutiskynnystä. Esimerkiksi lastensuojelun asiakkuus tai ikääntymisen aiheuttama toimintakyvyn menetys voi laukaista henkilö- tai perhekohtaisen kriisin siinä missä globaalit kriisitkin, kuten pandemia, asunnottomuus, hintojen nousu, pakolaiskriisi tai sota Euroopassa. Ihmiset saattavat myös elää keskellä useita erilaisia kriisejä samanaikaisesti. Tällainen ihmisryhmä ovat esimerkiksi pakolaiset, joiden perheet ovat jääneet sota-alueelle ja elämä uudessa maassa on kaikilta osin vierasta ja outoa (esim. Turtiainen 2020). Näin ollen yksi tämän teoksen tärkeistä tehtävistä on tehdä näkyväksi kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden moninaisuutta sekä niiden vaikutuksia niitä kokeneiden ihmisten elämässä.

Teoksen empiirisissä luvuissa tunnistetaan useita erilaisia tilanteita, jotka määrittyvät jostakin näkökulmasta kriiseiksi: kodittomuus ja aktiivinen päihteiden käyttö (luvut 2 ja 12), kodin ja yhteisön menettäminen ulkoisen pakon vuoksi (luku 3), lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle (luku 4), pitkään jatkunut niukka taloudellinen toimeentulo ja mahdottomuus ennakoida taloutta tulojen pirstaleisuuden vuoksi (luku 5), arjen rutiinien murtuminen, kasvanut vastuu perheestä ja läheisverkoston olemattomuus sosiaaliseen etäisyyteen pakottavassa tilanteessa (luku 6), sosiaalityöntekijöiden moninkertaistunut ja monimutkaistunut eettinen luovinta itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisessä jännitteessä (luku 7), työn tekemisen yllättävät ja radikaalit muutokset koronapandemian aikana (luvut 6, 7, 8, 9, 10 ja 11), työn kuormittavuuden lisääntyminen (luku 9) ja auttamisjärjestelmän osittainen kyvyttömyys tunnistaa ja tukea pitkittyneessä, moninkertaisessa kriisissä eläviä ihmisiä (luvut 2, 5 ja 12).

Monet yleisesti kriiseiksi tunnistetut tilanteet jäävät tämän teoksen ulkopuolelle, kuten lapsen kaltoinkohtelu ja hoivan laiminlyönti, muu

rikollisuus tai rikosten uhriksi joutuminen, hengellinen, henkinen, ruumiillinen tai taloudellinen väkivalta, kouluampumiset, kuolema, köyhyys, pakolaisuus ja uuteen maahan asettuminen, talouslama, ympäristökatastrofit tai ilmastonmuutos monine ulottuvuuksineen. Ihmiselämän kriisien lista on mittava. Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa ei siten tule kattavasti käsiteltyä tässä teoksessa, vaan pikemminkin se tuo valikoidusti näkyväksi sosiaalityön kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden tutkimusta ja sen tärkeyttä.

Esitämme seuraavaksi ensin teoksen empiiristen lukujen pohjalta havaintojamme siitä, miltä elämä pelon ja epävarmuuden keskellä näyttää. Tämän jälkeen pohdimme sosiaalityön erityisyyttä kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisessa. Esitämme myös ajatuksia siitä, millaista ymmärrystä kriiseistä tarvitaan sosiaaliturvan uudistamiseksi ja toimivuuden parantamiseksi. Lopuksi pohdimme sosiaalityön tutkimuksen asemaa kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden tutkimisessa.

Elämää pelon ja epävarmuuden keskellä

Kriisit ja poikkeukselliset olosuhteet rikkovat kokemusta elämän ennakoitavuudesta, arjen sujumisesta ja olemassaolon turvallisuudesta. Koska ihmisillä on erilaiset resurssit kriisien kohtaamiseen, asettavat kriisit myös ihmiset keskenään eriarvoiseen asemaan. Sosiaalityön tutkimus on kiinnostunut erityisesti niistä ihmisistä, jotka haavoittuvan asemansa vuoksi tarvitsevat tavallista enemmän huolenpitoa ja suojelua selviytyäkseen yllättävissä, pitkittyneissä ja kuormittavissa elämäntilanteissa ja näiden tuottamista, mahdollisesti traumatisoivista kokemuksista.

Ihmiset kokevat kriisit eri tavoin. Koronapandemia voi suistaa kenen tahansa arjen raiteiltaan (luku 6). Se voi myös heikentää ihmisten yhteyttä hyvinvointia tukeviin palveluihin ja sosiaalisiin suhteisiin (luvut 5, 6, 7, 8 ja 11). Toisaalta myös äkillinen pakotettu muutto pois kodista ja tutusta ympäristöstä voi rikkoa ja katkaista arjessa kannattelevia huolenpitosuhteita (luku 3). Suuria ihmisjoukkoja koskevat äkilliset kriisit saattavat jättää pitkittyneet kriisit varjoonsa. Globaaleihin ja ison mittaluokan kriiseihin varautuminen ei saa hämärtää ymmärrystämme siitä, että osa ihmisistä elää kriiseissä ja poikkeuksellisissa olo-

suhteissa myös niin sanottuina tavanomaisina aikoina. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi kodittomuus, yksinäisyys, sairastaminen tai perheestä tai lapsista eroon joutuminen. Monelle sosiaalityön asiakkaalle pelko tuen ja avun saavuttamisen vaikeudesta tai sen menettämisestä on valittavan yleinen, tavallinen kokemus. Jotkut heistä sinnittelevät suhteellisen vakiintuneissa olosuhteissa, toiset elävät jatkuvassa epävarmuudessa sosiaaliturvaetuksien menettämisen ja perusturvan osalta (luku 5) tai lamaantuvat riippuvuudesta muiden apuun (luku 4). Ikääntynyt henkilö saattaa mukauttaa halunsa, tarpeensa ja toiveensa sellaisiksi, joiden ajatellaan olevan soveliaita tapoja olla ja elää nykyisessä elinympäristössä (luku 7).

Sosiaalityön erityisyys kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisessa

Sosiaalityön tehtävä on taistella haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten oikeuksien toteutumisen ja heidän yhteiskunnallisen aseman parantamisen puolesta. Sosiaalityön tutkimus voi puolustaa vaikeassa tilanteessa olevia ihmisiä tuottamalla tietoa heidän kokemuksistaan kriisien keskellä. Teoksen keskeinen havainto on, että elämä voi olla myös aivan hyvää, vaikka olosuhteet eivät ulkoisten mittapuiden valossa olisi stabiileja ja vakaita, jos vain turvaverkot ovat toimivia, ja palvelut ja etuudet joustavat ihmisten tarpeiden ja elämäntilanteiden mukaan. Esimerkiksi asunnottomuutta kokeville ja päihteitä aktiivisesti käyttäville aikuisille (luvut 2 ja 12) suunnattujen kohtaamispaikkojen toiminta on hyvä kuvaus siitä, miten Suomessa on saatu kurottua umpeen haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ja auttamisjärjestelmän välistä etäisyyttä. Pandemiaolosuhteet ovat osoittaneet myös matalan kynnyksen päiväkeskusten, kokonaisvaltaisten tukipalvelujen, teknologisten innovaatioiden ja johtamisen tärkeyden sekä näihin liittyvät kehittämis- ja resursointitarpeet. Teos nostaa esille myös kriisin oppimisen mahdollisuutena: konkreettisia uusia toimintatapoja, joiden avulla haavoittavassa asemassa olevien ihmisten tilanteita voidaan parantaa myös kriisin jälkeen.

Vuoden 2023 alusta lähtien yhteiskunnan kriiseihin ja poikkeuksellisiin olosuhteisiin varautuminen on hyvinvointialueiden vastuulla. Hyvinvointialueiden valmiussuunnittelussa ja toimenpiteiden kohden-

tamisessa sosiaali- ja terveydenhuollolla on keskeinen paikka ja oma tärkeä tehtävänsä. Teoksemme empiiristen lukujen perusteella sosiaalityö näyttäytyy tahona, jolla on moneen muuhun yhteiskunnalliseen toimijaan verrattuna varsin syvälinen ja moniulotteinen kokemus kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisesta. Ne ovat sosiaalityössä arkipäivää ja sen ydinaluetta, vaikka kansallinen kriisi- ja katastrofisosiaalityön tutkimus on toistaiseksi niukkaa.

Tässä teoksessa tuodaan esiin paljon sosiaalityöhön ja asiakkaiden arkielämään liittyviä vahvuuksia ja kannattelevia tekijöitä, joiden merkitystä on syytä tutkia lisää. Näin saadaan tutkittua tietoa siitä, millaisia asioita tulee vahvistaa, jotta ihmisten ja yhteisöjen resilienssi eli kyky jatkaa toimintaansa vaikeuksien ja haasteiden keskellä paranee (ks. Linley & Joseph 2016; Murphy ym. 2018). Teoksessa kuvataan ja eritellään tapoja, joiden avulla voidaan vahvistaa solidaarisuutta, yhteisöjen yhteenkuuluvuutta, sosiaalista muutosta (luku 3) ja osallisuutta (luku 12). Konkreettisten arjen selviytymiskeinojen käyttö korostuu kriiseissä. Keinot voivat olla ongelmasuuntautuneita, kuten arjen suunnittelua, aikatauluttamista tai perhekeskeisiä aktiviteetteja, tai tunnesuuntautuneita, kuten tilanteen hyväksymistä, kiitollisuutta, myönteisen asenteen omaksumista, emotionaalisen tuen hakemista ja uskonnollisuuden edistämistä (luku 6). Kriisissä apua tuovien tekijöiden listaus koostuu kuitenkin lähes yksinomaan henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen liittyvistä toiminnoista, eivätkä esimerkiksi digitaalisista ja elektronisista ratkaisuista.

Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja sisältää myös kriisien keskellä työskennelleiden sosiaalialan ammattilaisten kokemuksia, joista päälimmäisiä pandemiaolosuhteissa ovat olleet työtahdin kiihtyminen, liiallinen työkuormitus ja “multitaskaamisen” lisääntyminen (luku 9). Etenkin nuoret sosiaalityön opiskelijat ovat kokeneet jaksamisensa heikentyneen ja vuorovaikutuksellisuuden köyhtyneen pandemian aikana (luku 10), kun välitön kasvokkainen yhteydenpito väheni. Palvelujen tarjoaminen digitaalisen asioinnin varaan saattaa jättää osan asiakkaista vaille palveluja ja kannattelevaa vuorovaikutusta (ks. luku 8). Moni kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleva ihminen tarvitsee tukevan ja empaattisen asiakassuhteen sosiaalityön ammattilaisen kanssa. Etäyhteyden perustuvat tekniset laitteet ja sovellukset eivät välttämättä tue

heidän tarpeitaan parhaalla mahdollisella tavalla. (Banks 2020.) Auttaminen kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa on kompleksinen ja vaikea prosessi, jossa on tärkeä huomioida myös eettiset kysymykset, auttajien jaksaminen ja ammattitaidon vahvistaminen. Hyvä johtaminen, digityövälineiden toimivuus ja työyhteisön positiivinen tuki voivat suojata työntekijää liialliselta työn kuormittavuudelta (luku 9). Työyhteisöllä on myös ohjauksellista merkitystä opiskelijasta sosiaalityön asiantuntijaksi oppimisessa (luku 10).

Teoksen lukujen perusteella sosiaalityöllä on mahdollisuuksia ja osaaamista ottaa nykyistä vahvempi asema erilaisten kriisien ratkaisemisessa. Sosiaalityön tehtävänä on huolehtia siitä, että kokonaisvaltaista sosiaalista tukea ja huolenpitoa on saatavilla kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden aikana. Vastavuoroisiin tunnustussuhteisiin perustuva kriisisosiaalityö tarkoittaa muun muassa tavoitettavissa ja saavutettavissa olemista, psykososiaalista ja luottamuksellista vuorovaikutussuhdetta, tiedon tarjoamista ja välittämistä, taloudellista tai muuta aineellista tukea, yhteistä elämäntilanteen arviointia, muissa palveluissa asioimisen apua sekä palveluiden toteutumisen koordinoimista ja asiakkaan kannatteluun palvelusta toiseen siirtymisessä (luvut 5, 7, 8, 11 ja 12). Sosiaalityö myös vaikuttaa omaan ja asiakkaidensa toimintaympäristöön, esimerkiksi tuottamalla tietoa ja viemällä sitä eri kohderyhmille kullekin sopivassa muodossa (luvut 5, 11 ja 12). Sosiaalityöllä on myös tärkeä rooli kriisien ennakoinnissa. Esimerkiksi sen tulisi pyrkiä vaikuttamaan poliittisen päätöksentekoon ja sen negatiivisiin seurauksiin, kuten kodeistaan, paikastaan siirrettyjen ihmisten kokemukseen ”vääränlaisuudesta” eli kelpaamattomuudesta puretulle ja uudelleenrakennetulle asuinalueelle (luku 3). Sosiaalityössä tulisi siis panostaa ennakoivaan kriisien adaptiiviseen hallintaan (ks. luku 9).

Sosiaaliturvan toteuttamiseen ymmärrystä kriiseissä elämisestä

Vaikeiden aikojen kohdatessa yhteiskunnassa kaikista haavoittuvimmassa asemassa olevat ihmiset tarvitsevat lisääntyvässä määrin sosiaalityön tukea ja apua. Kun yksinäisyys ja turvattomuus lisääntyvät, tämä on havaittu ensimmäisenä esimerkiksi sosiaalipäivystykseen tulevista yhteydenotoissa (Kivipelto ym. 2020; Knop ym. 2021). Kansainvälisesti

tarkastellen havainnot koronapandemian aikana ovat samansuuntaisia (Pawar 2021). Suomessa väestötasoiset tarkastelut tuottavat kuvaa, että olemme selvinneet koronapandemiasta varsin hyvin, mutta lähemmin tarkasteltuna tässä on merkittäviä eroja ihmisryhmien välillä (Kestilä ym. 2022). Käsillä oleva teos ilmentää osaltaan, miten yksinäisyys, kokemukset vaihtuvista työntekijöistä, leimaamisesta, epäinhimillistämistä ja turvattomuudesta ovat monien ihmisten arkea silloinkin kun niin sanotussa isossa kuvassa väestö selviytyy aivan hyvin. Turvattomuuden ja selviytymättömyyden tilanteissa yhteiskunnan turvaverkkojen merkitys on keskeinen ja monitahoinen. Jos yhteiskunnan turvaverkot pettävät kriiseissä, siitä seuraava pahoinvointi voi luoda uhkaa jopa yhteiskuntarauhalle, syrjäytymistä tai (väkivaltaista) radikalisoitumista (Laitinen 2020, 228).

Suomalainen sosiaaliturva on edelleen suhteellisen kattava (Saikkonen ym. 2022). Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistusta voi pitää tästä näkökulmasta hyvänä, koska suuremmilla organisaatioilla ja vastuualleilla on parempi valmius varautua erilaisiin kriiseihin, uhkiin ja katastrofeihin (Rapeli & Mussalo-Rauhamaa 2017, 8). Sosiaaliturvamme on rakentunut pääosin ajatukselle, että riskit ovat väliaikaisia ja ohimeneviä. Monen hallituksen hokema on ollut, että “työ on parasta sosiaaliturvaa” (Hiilamo 2014). Osa ihmisistä tulee kuitenkin myös tulevaisuudessa elämään eri tavoin poikkeuksellisissa olosuhteissa, joita ei voi aina luonnehtia väliaikaiseksi. Tällaisissa olosuhteissa eläviä ihmisiä voivat olla esimerkiksi Suomeen työn tai opiskelun vuoksi väliaikaisesti muuttaneet, useita sairauksia sairastavat, työ- tai toimintakykynsä menettäneet tai huostaanoton vuoksi toisistaan eroon joutuneet lapset ja vanhemmat. Sosiaalityön ja sosiaaliturvan kehittämiseksi tarvitaan tulevaisuudessa lisää tietoa siinä, miten palvelut ja etuudet voivat tukea paremmin elämistä erilaisissa ja usein päällekkäisissä, ketjuuntuuissa kriiseissä, ja näiden ratkaisemisessa – ei pelkästään äkillisissä ja ohimenevissä kriiseissä selviytymistä. Kriisien monimuotoinen ymmärrys auttaisi myös havaitsemaan, miksi eriytynyt, sirpaleinen ja erikoistunut palvelu- ja etuusjärjestelmä on monen haavoittuvassa asemassa olevan ihmisen kokemuksen perusteella tehoton kompleksisissa ja pitkittyneissä vaikeuksissa.

Teoksessa esitettyjen tulosten valossa kriisit tuovat esiin kansalaisyhteiskunnan tärkeän merkityksen kriisin kestävyudessa ja turvallisuuden tunteen vahvistamisessa virallisen auttamisjärjestelmän rinnalla. Ympäri

maailmaa on ollut vaihtelevasti pandemian aikana nähtävissä, miten lähiverkostojen, järjestöjen ja muiden vapaaehtoistoimijoiden apu on ollut merkittävää. Suomessakin on havaittu, että ainakin koronapandemian alkuvaiheessa naapurit, ystävät ja lähimmäiset auttoivat niitä, jotka eivät päässeet esimerkiksi asioimaan kaupassa tai hoitamaan arkielämäänsä kuuluvia askareitaan rajoitustoimien vuoksi (Eronen ym. 2020; 2021). Tämä on esimerkki ontologisen turvallisuuden tuottamisesta, jota kuvataan teoksemme luvussa 2.

Pandemiaolosuhteet ovat melko kiistattomasti osoittaneet, kuinka suuria ihmismääriä koskevat kriisit ja nopeasti ilmenevät laajat poikkeukselliset olosuhteet luovat suuria haasteita julkiselle auttamisjärjestelmälle. Kriisit asettavat meidät sen kysymyksen eteen, millainen vastuu meillä on toinen toisistamme ja koko globaalista ekosysteemistä? Vastauksen antamisen ohella teos nostaa esiin myös uusia suuria yhteiskunnallisia ja sosiaalityölle relevantteja kysymyksiä, jotka eivät ole vain poliittisia tai käytännöllisiä vaan myös eettisiä. Kriisien ja epävarmuuksien keskellä tarvitaan keskustelua, mitä yhteinen hyvä ja vastuu tarkoittavat ja kuka näitä voi määritellä. (Esim. Banks 2020.)

Sosiaalityön tutkimus tarvitsee muutoksen eri tasot tavoittavia lähestymistapoja

Moniäänisessä ja monimuotoisessa maailmassa mikä tahansa tutkimusaihe on sellainen, ettei se tyhjene yhden tai useammankaan tutkimushankkeen tai teoksen toimesta. Voimme korkeintaan avata vain joitain “mustia laatikoita”, jolloin käsityksemme tutkittavasta ilmiöstä laajentuu ja tarkentuu asteittain monipuolisemmaksi, rikkaammaksi ja myös kriittisemmäksi.

Tässä teoksessa kriisejä ja poikkeuksellisia olosuhteita on tutkittu käyttämällä erilaisia aineistoja, lähestymistapoja ja menetelmiä. Mukaan on valikoitunut rajattu määrä tutkimuksia, joten ulkopuolelle on jäänyt suuri joukko myös muita mahdollisia lähestymistapoja ja näkökulmia kriiseihin. Tutkimusten yleiskuva on varsin perinteinen, joskin myös uudenlaista tutkimusotetta on havaittavissa esimerkiksi toteutetussa kansatutkimuksessa (luku 12), jossa työntekijöitä osallistettiin tutkimuksen eri vaiheissa, eikä asetettu heitä tutkittavien tai informanttien asemaan. Koska kriisit ja poikkeukselliset olosuhteet ovat tulevaisuu-

nessa todennäköisesti yhä tavallisempia, olisi suotavaa saada niitä koskevaan tutkimukseen monipuolisesti erilaisia metodologisia ja analyttisiä avauksia. Rajat ylittävän rohkeuden tulisi koskea mitä vahvimmin sosiaalityön tutkimusta, jonka tehtävänä on ennakoida myös tulevaa, ei vain analysoida mennyttä. Lisäksi sosiaalityöhön tarvitaan lisää tutkittua tietoa siitä, millaiset menetelmät ja käytännöt ovat vaikuttavia ja eettisesti kestäviä. Ilman näyttöä ja (vuorovaikutus)käytäntöjen kehittämistä, unohtamatta perustutkimusta yhteiskunnallisista ja arkielämän ilmiöistä, sosiaalityön asiantuntijuus ei saavuta vahvaa yhteiskunnallista asemaa. Sosiaalityön on tärkeää lunastaa paikkansa osaajana niukkenevien resurssien yhteiskunnassa, jossa käydään kovenevaa keskustelua muiden ohella siitä, millaiset oikeudet haavoittuvassa asemassa olevilla ihmisillä on heidän tarvitsemaansa apuun ja tukeen kriisien kohdatessa.

Kirjallisuus

- Banks, Sarah (2020) Social work, COVID-19 and the crisis of ethics. Teoksessa Michael Lavalette, Vasilios Ioakimidis & Ian Ferguson (toim.) Social work and the COVID-19 pandemic. International insights. Bristol: Policy Press, 145–152.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) Sosiaalibarometri 2021: Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus. Helsinki: SOSTE.
- Hiilamo, Heikki (2014) Voisiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta? Yhteiskuntapolitiikka 79 (1), 82–86.
- Kestilä, Laura & Kapiainen, Satu & Mesiäislehto, Merita & Rissanen, Pekka (toim.) (2022) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, kevät 2022. Raportti 4/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka (2020) Sosiaalipäivystykset ja koronaepidemian ensimmäinen vaihe. Tutkimuksesta tiiviisti 9/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna (2021) Sosiaalipäivystysten kiire jatkui koronaepidemian pitkittyessä. Tutkimuksesta tiiviisti 8/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

- Laitinen, Kari (2020) Mitä opittavissa koronapandemiasta – Tavoitteena olla jatkossakin turvallinen ja kriiseihin varautunut valtio. Teoksessa Koronapandemian hyvät ja huonot seuraukset lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2020. Helsinki: Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta, 221–232.
- Linley, Paul & Joseph, Susan (2016) Resilience in social work practice: A qualitative exploration. *Journal of Social Work Practice* 30 (1), 3–15.
- Murphy, Laura & Wei, Sabrina & Griggs, Jennifer & Shaw, Kelly & Pollard, James & Smith, David P. F. (2018) Resilience and social work practice: A systematic review. *British Journal of Social Work* 48 (6), 1492–1511.
- Pawar, Manohar (2021) The global impact of and responses to the COVID-19 pandemic: Introduction. Teoksessa Manohar Pawar (toim.) COVID-19 pandemic. Impact on and implications for community and social development. New Delhi: Sage, 1–14.
- Rapeli, Merja & Mussalo-Rauhamaa, Helena (2017) Disaster preparedness of private social services: Case Finland. *International Journal of Emergency Services* 6 (1), 40–51.
- Saikkonen, Paula & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura (2022) Monimuotoinen hyvinvointi ja muuttuva hyvinvointivaltio. Teoksessa Sakari Karvonen, Laura Kestilä & Paula Saikkonen (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2022. Teema 35. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 352–361.
- Turtiainen, Kati (2020) An intersectional perspective on rural refugee settlement and integration in Finland. Teoksessa Octávio Sacramento, Elizabeth Challinor & Pedro G. Silva (toim.) Quest for refuge: Reception responses from the Global North. Vila Nova De Famalicão: Edições Húmus, 103–128.